



JONGEREN TUSSEN ZORGZAME SAMENLEVING EN  
VERZORGINGSSTAAT (\*)

Een empirisch onderzoek over de invloed van werkloosheid op de inkomenspositie van laaggeschoolde jongeren.

Luc Deliens

In dit artikel wordt, aan de hand van de resultaten van een survey-onderzoek, de financiële positie van laaggeschoolde jongeren en hun gezin exploratief geanalyseerd. Meer in het bijzonder wordt de invloed van werkloosheid op hun financiële positie onderzocht. Dit levert een zeer genuanceerd beeld op van deze groep jongeren. Eén derde van de jonge gezinnen die met werkloosheid zijn geconfronteerd, waren objectief bestaansonzeker, tegenover één tiende bij de overige jonge gezinnen. Op zoek naar de actieve- en passieve bronnen van hun inkomen, stelden we vast dat dit in hoofdzaak via loonarbeid wordt verworven. De werkloosheidsuitkering zorgde voor een aanzienlijk deel van het inkomen van 'werkloze gezinnen'. Andere inkomensbronnen waren zeer marginaal en er werd geen verband aangetroffen tussen het al dan niet zwart werken en werkloosheid. Financiële steun van de sociale omgeving kwam slechts weinig voor en werkloosheid bleek hierop evenmin invloed te hebben. Op basis van deze bevindingen werd de hypothese ontwikkeld dat deze laaggeschoolde jongeren zowel tussen de mazen van de verzorgingsstaat vallen, als tussen deze van een zorgzame samenleving.

---

(\*) Het onderzoek waarover in onderhavig artikel wordt gerapporteerd, werd uitgevoerd aan het Centrum voor Sociologie van de V.U.B., in opdracht van de Vlaamse Gemeenschapsminister voor Gezin en Welzijnzorg. Wij danken Sandrina Schol, Bruno Heyndels en de Redactie van het Tijdschrift voor Sociologie voor hun kritische aantekeningen bij een eerdere versie van dit artikel.

## 1. Inleiding

In de loop van de sociaal-economische crisis van de jaren '80 werd, zowel door onderzoekers als door de overheid, de werkloosheid van jongeren als één van de belangrijkste sociale problemen gedefinieerd. Uit tal van arbeidsmarktonderzoeken bleek dat vooral de laaggeschoolden en de vroegtijdige schoolverlaters het meest kwetsbaar zijn op de arbeidsmarkt. Deze jongeren zijn niet alleen kwetsbaar door hun objectieve positie op de arbeidsmarkt, maar evenzeer door de subjectieve beleevingsaspecten die kenmerkend zijn voor hun culturele dispositie. De financiële situatie, c.q. de terugval van het inkomen als gevolg van werkloosheid, zullen dan ook sterker en als meer dramatisch worden gepercipieerd door lager geschoolde dan door hoger geschoolde jongeren. Zo stelde van Wezel (1972) in zijn onderzoek naar de invloed van sociale klasse op de beleving van de werkloosheid vast, dat het financiële nadeel veroorzaakt door werkloosheid meer naar voren wordt gebracht door lager opgeleiden, dan door hoger opgeleiden (76% tegen 57%). Behalve via de objectieve en subjectieve aspecten van de arbeidsmarktpositie, uit de maatschappelijke kwetsbaarheid van deze jongeren zich ook op tal van andere terreinen van het maatschappelijk leven. Deze maatschappelijk kwetsbare jongeren vallen niet zelden door de mazen van onze verzorgingsstaat (1).

De aandacht in voorliggend artikel gaat dan ook uit naar dit bepaald segment van de jongerengroep, namelijk de laaggeschoolden. Tevens nemen we de werkloosheid als invalshoek voor de analyse van de financiële positie van deze jongeren. Meer in het bijzonder wordt er gepeild naar de invloed van de werkloosheid op hun financiële positie.

De onderliggende exploratieve analyse van de financiële positie van laaggeschoolde jongeren is gebaseerd op een survey-onderzoek dat werd verricht aan het Centrum voor Sociologie van de V.U.B. (Deliens, e.a., 1987). De survey vond plaats bij zelfstandig wonende laaggeschoolde jongeren van 24 tot 26 jaar. De jongeren hadden maximaal

lager middelbaar onderwijs genoten. Ze woonden alleen of samen met een partner. Een beperkt aantal jongeren had ook kinderen. Omdat zelfstandig wonen en lage scholing enkel kan worden achterhaald door een direct contact met de jongeren zelf, diende om de uiteindelijke doelgroep te bereiken, een veel grotere populatie jongeren te worden opgezocht. De enquête, met gestructureerde vragenlijst, werd in de loop van 1986 afgenomen bij 592 jongeren, die vooraf door middel van een voorselectie en een doelpopulatie-enquête werden geselecteerd uit een groep van 5.376 potentiële respondenten.

De complexe en tijdrovende procedure om de onderzoeksgroep te bereiken, maakten het niet mogelijk om binnen het toegestane budget het onderzoek over geheel Vlaanderen te houden. We dienden ons te beperken tot een relatief kleine onderzoeksregio die op nauwkeurige wijze werd afgebakend (2). Het onderzoek werd verricht in vijf gemeenten van het arrondissement Halle-Vilvoorde. Ten zuiden van Brussel waren dit Sint-Pieters-Leeuw en Halle; ten noorden van de hoofdstad betrof het Machelen, Vilvoorde en Zemst.

## 2. Probleemstelling

De uitbouw van de verzorgingsstaat na W.O. II heeft er zonder twijfel toe geleid dat het levenspeil van de huidige werkloze jongeren hoger ligt dan dit van de werkloze jongeren van de jaren dertig. Op het vlak van de objectieve consequenties van werkloosheid is echter minstens één aspect ongewijzigd gebleven: werkloosheid leidt tot een inkomensverlies.

Welke gevolgen heeft dit inkomensverlies nu voor de jongeren? In het algemeen kan er op twee manieren worden gereageerd op een inkomensverlies (van Raaij en Eilander, 1983; De Witte en Van Waterschoot, 1984):

1. De inkomenspositie wordt gehandhaafd door complementaire inkomensbronnen aan te boren. Dit wil zeggen, dat men zal trachten het inkomen aan te passen aan het bestaande bestedingspatroon.

2. Men kan echter ook opteren om het verminderde inkomen als een gegeven te beschouwen, en het consumptief gedrag hiermee in overeenstemming te brengen. In dit geval zal men de bestedingen aanpassen aan het inkomen. In praktijk komt dit er op neer, dat er wordt bezuinigd op bestaande uitgavenposten.

In de realiteit zullen we meestal een combinatie van deze reacties terugvinden, dit wil zeggen dat zowel naar nieuwe bronnen van inkomen wordt gezocht, als naar veranderingen in het consumptiegedrag. In onderliggend artikel beperken we ons evenwel tot het onderzoeken van de eerstvermelde strategie (3).

Omdat de survey plaatsvond bij zelfstandig wonende jongeren werd de inkomenspositie gemeten op het niveau van de huishouding van de jongere. Het huishouden is immers de meest relevante economische eenheid waarvan inkomen en uitgaven (economisch gedrag) het meest exact kunnen worden gemeten. Bovendien maakte de fysieke scheiding van de ouders het ons mogelijk de financiële en/of materiële transferten tussen de ouders en de jongere met meer nauwkeurigheid op te sporen.

Het aspect werkloosheid werd eveneens op het gezinsniveau gemeten, en in dichotome termen geoperationaliseerd. Voor de analyse vergeleken we volgende twee subpopulaties:

1. Jonge gezinnen (samenwonende en alleenstaande jongeren) waar noch de respondent, noch de partner werkloos zijn.
2. Jonge gezinnen (samenwonende en alleenstaande jongeren) waar minimaal één jongere werkloos is (4).

Aanpassingen van de inkomsten aan de uitgaven kunnen bij deze jongeren bestaan uit: het afzien van sparen, het aanspreken van reeds gespaarde gelden en het zoeken naar neveninkomsten. Deze laatsten kunnen onder meer worden gerealiseerd door het zoeken van een extra baan voor één of meerdere gezinsleden, door het presteren van overuren of door zwart werk. Ook kunnen schulden worden gemaakt door het lenen of aankopen op afbetaling, dit is de zo-

genaamde krediet-aankoop. Hierdoor kunnen alsnog consumptiegoederen worden aangeschaft, zonder dat men deze goederen direct cash kan betalen. De problemen worden hierdoor echter niet opgelost, maar eerder vooruit geschoven. Het verminderd inkomen, als gevolg van de werkloosheid, verhoogt immers de druk van de afbetalingen op het huishoudelijk budget. Met andere woorden, de bestedingsmogelijkheden van het gezinsinkomen worden verkleind. Terwijl langzaam de afbetalingsplannen in de war geraten, tracht men door nieuwe aankopen op krediet de levensstijl te handhaven. Door deze overkreditering glijden deze gezinnen langzaam af naar een bestaansonzekere crisissituatie. In de hedendaagse maatschappij is het probleem van het verbruikerskrediet, en van de overkreditering uitgegroeid tot één van de belangrijkste indicaties van wat men de nieuwe of de secundaire armoede is gaan noemen (Nizet, e.a., 1986, 63).

Meestal probeert men dus eerst op allerlei manieren de inkomsten aan te passen - dit is te verhogen - zodat het bestaande levenspatroon zo lang mogelijk kan worden gehandhaafd. De inkomenspositie is bijgevolg een belangrijke determinant van het sociaal-economisch gedrag. De inkomenspositie beïnvloedt niet enkel het consumptiegedrag, maar ook in grote mate de sociale status van de betrokkene en van zijn gezin. We zullen daarom trachten de inkomensconstructie van deze jongeren en hun gezin zo nauwkeurig mogelijk na te gaan. Meer in het bijzonder wordt de exploratieve analyse in onderliggend artikel gebaseerd op een aantal centrale vragen (5). Vooreerst besteden we aandacht aan het "reële inkomen" waarover deze jongeren beschikken, alsook aan de impact van werkloosheid op dit inkomen (paragraaf 3). In paragraaf 3 worden tevens de vragen "Hoe bestaans(on)zeker zijn deze jongeren en hun gezin?" en "Welke invloed heeft werkloosheid op deze bestaans(on)zekerheid?" onderzocht. In de volgende paragrafen gaan we op zoek naar de bronnen van dit inkomen. Wordt het reguliere maandinkomen actief aangevuld door het aanboren van bijkomende inkomensbronnen (paragraaf 4)? Hierbij wordt onder meer aandacht besteed aan het zwart werk. Of wordt het inkomen ook

aangevuld door een eerder passieve strategie (paragraaf 5)? Bij deze laatste vraag schenken we ook aandacht aan de rol van de sociale relaties (ouders en de schoonouders, de overige familieleden en de vrienden en de kennissen) in het verwerven van bijkomende inkomens (paragraaf 5). We ronden het artikel af met een samenvatting van de gevonden resultaten en met enige kanttekeningen voor verder onderzoek.

### 3. Reële inkomen en bestaans(on)zekerheid

Vooraleer in te gaan op de bestaanszekerheid van de onderzochte jongeregezinnen, analyseren we eerst het reële maandelijkse inkomen. Bij de analyse van de structuur van het inkomen wordt vooreerst rekening gehouden met de maandelijks besteedbare middelen die deze jongeren en hun huishouden ter beschikking hebben (6).

#### 3.1. Reële maandinkomen

Het gemiddeld maandelijks gezinsinkomen (inclusief lonen, vervangingsinkomens, kinderbijslag, enz.) voor geheel de onderzoekspopulatie bedroeg 52.408 fr. Dit inkomen bleek vrij normaal verdeeld te zijn (kurtosis = 1.224; skewness = 0.087 en standaardafwijking = 13.407 fr.). In het algemeen verklaarde meer dan tweederde van de respondenten tevreden te zijn met hun maandelijks inkomen.

Om een genuanceerder beeld te krijgen van het besteedbaar inkomen van de jonge gezinnen, moeten de inkomensgegevens echter in verband worden gebracht met de gezinssamenstelling. Een alleenstaande jongere zal bijvoorbeeld gemakkelijker kunnen rondkomen met 30.000 fr. dan een twee of driepersoonshuishouding. Bekijken we het totale gezinsinkomen per capita, dan werd een algemeen gemiddelde vastgesteld van 21.496 fr. De verdeling van de inkomens per capita was scherper dan normaal (kurtosis = 16.33) en links geclusterd (skewness = 2.59), hetgeen betekent dat een beperkt aantal huishoudens een

zeer hoog inkomen had; de grote meerderheid schommelde evenwel rond het gemiddelde.

Voor de jonge gezinnen met werkloosheid geconfronteerd, bedroeg het gemiddelde inkomen per capita 16.707 fr. per maand, of 27% minder dan voor de overige gezinnen.

### 3.2. Subjectieve bestaans(on)zekerheid

Nu een aanzienlijk inkomensverschil tussen beide gezinstypen is aangetoond, kan hieruit niet direct worden geconcludeerd, dat de jongeren die in hun gezin met werkloosheid worden geconfronteerd allen 'armer' zouden zijn dan de overige huishoudens. Huishoudens zijn in de eerste plaats arm te noemen als ze bepaalde uitgaven niet (meer) kunnen realiseren, en niet omdat ze een bepaalde inkomensgrens niet bereiken. Armoede is met andere woorden 'relatief' en het inkomen moet worden beschouwd in relatie met de (noodzakelijk geachte) uitgaven. We gaan evenwel eerst na welke perceptie de jongeren zelf hebben van hun bestaans(on)zekerheid.

De perceptie van de budgettaire (balans)situatie van hun huishouden kan worden beschouwd als een indicator van de subjectieve bestaan(on)zekerheid van de jongeren en hun huishouden (Deleeck, e.a., 1980 en Berghman, e.a., 1985). Concreet werd in het survey-interview de volgende vraag gesteld: "Kunt u met uw inkomen per maand (alles inbegrepen) zoals het nu is, voor uw huishouden moeilijk, - eerder moeilijk, - net, - eerder gemakkelijk, - gemakkelijk rondkomen". Deze vijfpuntenschaal liet ons toe de mate van de door de respondenten gepercipieerde bestaanszekerheid van hun huishouden te bepalen (zie tabel 1).

Ongeveer de helft van de respondenten verklaarde dat ze 'eerder gemakkelijk' of 'gemakkelijk' kan rondkomen. 28.8% kwam 'net' rond en éénvijfde kwam 'moeilijk of eerder moeilijk' rond. Deze laatste groep bevatte 20.3% van de jongeren. Ze kan worden beschouwd als de groep van de "subjectief bestaansonzekereren".

**Tabel 1:** Subjectieve bestaans(on)zekerheid van de jongeren, naar werkloosheid (gezinstype).

Rondkomen:	Totale populatie %	Gezin zonder werkloosheid %	Minimaal één werkloze %
moeilijk	11.0	5.8	28.3
eerder moeilijk	9.3	7.5	15.2
net rondkomen	28.8	27.2	34.1
eerder gemakkelijk	24.7	28.1	13.8
gemakkelijk	26.1	31.4	8.7
(N)	(590)	(452)	(138)

Differentiatie van de onderzoekspopulatie naar werkloosheid, geeft een duidelijk verschillend beeld tussen beide groepen. Jongeren die in hun gezin werden getroffen door werkloosheid voelden zich duidelijk vaker bestaansonzeker dan jongeren zonder werkloosheid (zie tabel 1).

Er kan worden verwacht dat deze subjectieve bestaanszekerheid van de jongeren samenhangt met het reële gezinsinkomen; dat met andere woorden jonge gezinnen die getroffen worden door werkloosheid, en bijgevolg een lager inkomen hebben, moeilijker zullen kunnen rondkomen dan de gezinnen zonder werkloze. Uit figuur 1 blijkt inderdaad deze samenhang tussen het gezinsinkomen en de bestaanszekerheid.

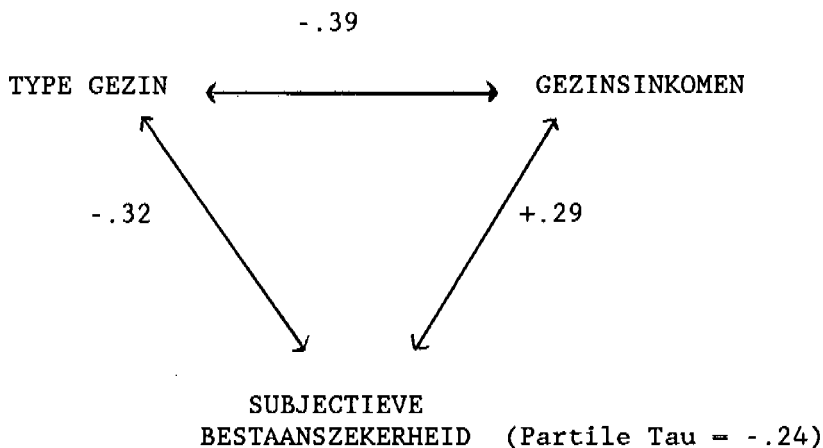
Door de partiële correlatie te berekenen tussen werkloosheid (type gezin) en de subjectieve bestaanszekerheid, controlerend voor het gezinsinkomen, kunnen we nagaan of 'werkloze gezinnen' ook vlugger ontevreden zijn met hun inkomen dan 'werkende gezinnen', ook al is het inkomen hetzelfde. In figuur 1 zien we dat deze partiële correlatie gelijk is aan  $-.24$ ; hetgeen betekent dat, zelfs bij een gelijk inkomen, de werkloze huishoudens nog beduidend vaker verklaarden moeilijk te kunnen rondkomen met het gezinsinkomen. Dit wijst er op dat hier



sprake is van relatieve deprivatie, als gevolg van een inkomensachteruitgang door werkloosheid.

Figuur 1: Samenhang (\*) tussen werkloosheid (type gezin), gezinsinkomen en subjectieve bestaanszekerheid

---



---

(\*) de gepresenteerde associatiemaat is de Kendall's Tau<sub>b</sub>

### 3.3. Noodzakelijk geacht inkomen

Aan de jongeren werd ook hun "noodzakelijk geacht\_gezinsinkomen" (NGI) gevraagd; dit is het netto maandelijks inkomen dat de respondent voor zijn huishouden noodzakelijk acht.

Voor alle gezinnen in de onderzoekspopulatie samen beliep dit gemiddeld 39.818 fr . Het spreekt echter voor zich dat hierbij rekening moet worden gehouden met de gezinssamenstelling. Rekening houdende met de gezinssa-

menstelling, werd er toch nog een aanzienlijk verschil genoteerd tussen de gezinnen met en deze zonder werkloosheid. Voor een gezin zonder kinderen werd het NGI door de jonge gezinnen met werkloosheid 4.336 fr lager geschat dan door deze zonder werkloosheid. Bij de gezinnen met kinderen waren de verschillen weliswaar kleiner, toch gingen ze ook in dezelfde richting.

Ook andere factoren kunnen een invloed hebben op het NGI. De meest voor de hand liggende invloedsfactor, na de gezinssamenstelling, is het feitelijk gezinsinkomen. In tabel 2 worden de NGI's omgerekend per capita, en tegenover de feitelijke gezinsinkomens per capita geplaatst. Door gebruik te maken van de inkomens per capita wordt de sterke invloed van de gezinssamenstelling op het NGI geneutraliseerd.

Tabel 2: Aantal jonge gezinnen (in %) met een noodzakelijk geacht inkomen per capita dat hoger is dan het reële inkomen per capita, naar werkloosheid (gezinstype).

	Gezin zonder werkloosheid		Minimaal één werkloze	
	%	(N)	%	(N)
Reële inkomen per capita:				
] - 10000]	0.0	(3)	26.1	(23)
]10000 - 15000]	10.5	(57)	16.7	(54)
]15000 - 20000]	0.8	(126)	10.0	(30)
]20000 - 25000]	6.5	(77)	0.0	(13)
]25000 - 30000]	2.8	(108)	50.0	(2)
]30000 - 35000]	0.0	(41)	0.0	(2)

Uit tabel 2 blijkt dat 'werkloze gezinnen' niet eenzelfde noodzakelijk geacht inkomen hadden als de gezinnen zonder werkloze uit dezelfde reële inkomenscategorie. Onafhankelijk van het werkelijke inkomen, waren er relatief meer jonge gezinnen met werkloosheid, die een noodzakelijk geacht inkomen opgaven dat hoger lag dan hun werkelijke inkomen, dan de overige jonge gezinnen. Het beoogde consumptieniveau van de gezinnen met werkloosheid lag bijgevolg hoger dan van de overige gezinnen uit eenzelfde inkomenscategorie. Het hoger consumptieniveau dateerde wellicht uit de periode voor de werkloosheid, toen men over een hoger reëel inkomen beschikte. Het NGI werd ten tijde van het interview bepaald op basis van het financieel vermogen in de pré-werkloosheidssituatie. Het moeten rondkomen met een bepaald inkomen bleek dus problematischer te zijn voor degene die eerder een hoger inkomen had, dan voor degene die de toestand van een hoger inkomen niet had gekend. Andermaal wordt hier bevestigd dat er voor deze jongeren sprake is van relatieve deprivatie, als gevolg van de werkloosheid.

#### 3.4. Bestaanszekerheid

Op basis van de drie hoger besproken variabelen 'reële maandinkomen', 'subjectieve bestaanszekerheid' en 'noodzakelijk geacht maandelijks inkomen' konden we het sociaal levensminimum (SLM) van de jongeren en hun gezin berekenen. De bedoeling van het sociaal levensminimum is, om op inductieve wijze voor de verschillende typen jonge gezinnen het inkomen te bepalen, dat noodzakelijk wordt geacht om behoorlijk te kunnen leven (Berghman, e.a., 1985) (7).

Willen we de bestaanszekerheid (BZ) van alle jongeren en hun gezin onderling vergelijken, dan moeten we de gegevens over de bestaans(on)zekerheid standaardiseren. Als standaardisatie gebruikten we het inkomen van de gezinnen, gedeeld door het SLM dat werd berekend voor de betreffende gezinssamenstelling (Deleeck, e.a., 1980).

$$\text{BZ} = \frac{\text{totaal maandelijks netto gezinsinkomen}}{\text{sociale levensminimum (SLM)}} \times 100$$

Deze berekening resulteert in een "bestaanszekerheids-score" (BZ-score). Deze BZ-score geeft de spanning weer tussen het globaal netto maandelijks gezinsinkomen en het SLM voor de betreffende gezinssamenstelling. Een score van 100 betekent dat het inkomen net gelijk is aan het SLM van het betreffend gezin; een score minder dan 100 betekent dat het gezinsinkomen lager is dan het SLM; terwijl een inkomen boven het SLM overeenkomt met een score hoger dan 100 (8).

Voor de totale onderzoekspopulatie vonden we een gemiddelde BZ-score van 144. 10.8% van de gezinnen had een score lager dan 100. Zij kunnen worden beschouwd als de 'objectief' bestaansonzekere jonge gezinnen. 3.4% had zelfs een score lager dan 80. Daarnaast haalde 5.6% maar net de bestaanszekerheidsgrens met een score van 100-110. Daartegenover staat een groep van 9.4% met een score van 200 of meer; dit wil zeggen dat zij over een inkomen beschikken dat dubbel zo hoog is als hun bestaanszekerheidsgrens.

Hoger zagen we dat 20.3% van de huishoudingen in onze onderzoeksgroep zich subjectief bestaansonzeker voelde. Zij zeiden eerder moeilijk of moeilijk te kunnen rondkomen met hun maandelijks totale gezinsinkomen. De objectieve en de subjectieve bestaanszekerheidsscore kunnen worden gecombineerd, zodat we een globaler beeld krijgen van de bestaanszekerheid van de onderzochte gezinnen. De harde kern van bestaansonzekeren wordt gevormd door de jonge gezinnen die zowel objectief als subjectief bestaansonzeker zijn (objectieve BZ-score <100 en subjectieve BZ-score = 'moeilijk-' of 'eerder moeilijk rondkomen'). In totaal waren dit 35 gezinnen of 5.9% van de onderzoekspopulatie (tabel 3). Daarnaast was er tevens een grote groep gezinnen, 15.2% (7.1% + 8.3%) die volgens de objectieve score net rondkwam (25% marge) en subjectief 'moeilijk', 'eerder moeilijk' of 'net' kon rondkomen (objectieve BZ-score 100 < 125 en subjectieve

BZ-score  $\leq 3$ ). Daartegenover heeft 41.5% van de gezinnen een objectieve BZ-score groter of gelijk aan 125 en een subjectieve BZ-score groter of gelijk aan 4. Deze laatste groep van gezinnen heeft het financieel redelijk comfortabel.

In tabel 3 werden de gegevens over de bestaanszekerheid gehergroepeerd naar drie categorieën. Zowel voor de subjectieve als voor de objectieve BZ-scores kunnen we berekenen hoeveel jonge gezinnen er onder en boven de BZ-grens zitten. We hebben tevens een middencategorie onderscheiden. Bij de subjectieve bestaanszekerheidsscore zijn dit de jongeren die zeiden net te kunnen rondkomen. Bij de objectieve BZ-score zijn dit de jonge gezinnen met een score tussen de 100 en de 125: zij zullen door een beperkte inkomensachteruitgang onder de BZ-grens terecht komen, en kunnen bijgevolg worden beschouwd als een aparte risicogroep.

Er wordt in tabel 3 ook een opsplitsing gemaakt naar gezinnen die wel en niet door werkloosheid worden getroffen.

In de totale onderzoekspopulatie is de groep bestaanszekere jonge gezinnen vrij groot. 50.8% van alle gezinnen is subjectief bestaanszeker en 66.8% van alle gezinnen is objectief bestaanszeker; 41.5% is zowel objectief als subjectief bestaanszeker.

Er bestaan aanzienlijke verschillen tussen de jonge gezinnen met, en deze zonder werkloosheid. Van de gezinnen met werkloosheid is 43.5% subjectief bestaansonzeker, 33.3% is objectief bestaansonzeker. Bij de overige gezinnen is dit respectievelijk slechts 13.3% en 4%. Van de groep gezinnen met werkloosheid zegt 34.1% net rond te kunnen komen; voor 42% is dit volgens de objectieve score het geval, tegenover respectievelijk 27.2% en 16.4% bij de groep zonder werkloosheid.

Tabel 3: Aantal jonge gezinnen (in % van de totale populatie, respectievelijk subpopulatie) onder en boven de objectieve en de subjectieve bestaanszekerheidsgrens, naar werkloosheid.

	Objectieve Bestaanszekerheid (*)											
	Totale populatie				Gezin zonder werkloosheid				Minimaal één werkloze			
	-	0	+	tot.	-	0	+	tot.	-	0	+	tot.
Subj.												
BZ(**)												
- :	5.9	7.1	7.3	20.3	1.5	4.2	7.5	13.3	20.3	16.7	6.5	43.5
0 :	2.5	8.3	18.0	28.8	0.9	5.8	20.6	27.2	8.0	16.7	9.4	34.1
+	2.4	6.9	41.5	50.8	1.5	6.4	51.5	59.5	5.1	8.7	8.7	22.5
tot.	10.8	22.4	66.8	100.0	4.0	16.4	79.6	100.0	33.3	42.0	24.6	100.0
(N)	(590)				(452)				(138)			

(\*) - : objectieve BZ-score < 100  
 0 : " " 100 < 125  
 + : " " ≥ 125

(\*\*) - : subjectief bestaansonzeker ('eerder moeilijk' of 'moeilijk' rondkomen)  
 0 : net kunnen rondkomen  
 + : subjectief bestaanszeker ('eerder gemakkelijk' of 'gemakkelijk' rondkomen)

Bij de gezinnen met werkloosheid is tevens één vijfde zowel objectief als subjectief bestaansonzeker; tegenover slechts 1.5% bij de overige gezinnen. Bovendien halen nog eens 16.7% van de werklozen net de objectieve én subjectieve bestaanszekerheidsgrens; tegenover 5.8% bij

de overige gezinnen. Van de gezinnen met werkloosheid is slechts 8.7% zowel objectief als subjectief bestaanszeker; bij de overige gezinnen is dit 51.5%

Over heel de lijn zijn dit zeer grote verschillen. Werkloosheid tast bijgevolg ontegensprekelijk op zeer drastische wijze de bestaanszekerheid aan van de onderzochte jongeren en hun gezin.

In de volgende paragrafen gaan we op zoek naar de bronnen van het inkomen van deze jongeren. Daarbij wordt eerst aandacht besteed aan de actieve inkomensbronnen.

#### 4. Actieve inkomensbronnen

In onderhavige paragraaf gaan we na welk inkomen wordt geput uit arbeid en welk aandeel dit inkomen vertegenwoordigt in het totale gezinsbudget. Als arbeidsinkomen beschouwen we alle inkomens die rechtstreeks of onrechtstreeks (bijvoorbeeld extra-legale voordelen) voortkomen uit arbeid. Eerst beschouwen we de reguliere arbeid en vervolgens het zwart werk.

##### 4.1. Inkomens uit reguliere arbeid

Gemiddeld hadden de jonge gezinnen zonder werkloosheid een maandelijks inkomen uit loonarbeid van 52.902 fr en bedroeg dit inkomen 95.6% van het totale huishoudbudget. Bij de 'werkloze gezinnen' is dit respectievelijk 28.783 fr en 61.5% van het totale gezinsinkomen. Zij putten bijgevolg bijna 40% van hun inkomen uit andere inkomensbronnen.

Naast het maandelijks inkomen uit arbeid, kan die arbeid ook andere financiële of materiële voordelen opleveren, zoals een eindejaarspremie, een dertiende maand, dubbel vakantiegeld, enz. Het al of niet hebben van deze voordelen heeft invloed op het geheel van het gezinsbudget. Tijdens het survey-onderzoek werd gevraagd hoeveel deze voordelen op jaarbasis globaal opbrachten. Per jaar bleek dat gemiddeld voor alle gezinnen een extra inkomen te zijn van 49.532 fr. Voor de gezinnen met werkloosheid

was het 39.133 fr en voor deze zonder werkloosheid 51.782 fr.

Inkomensverlies als gevolg van werkloosheid kan worden gecompenseerd door overwerk, door een extra-job of door free-lance arbeid. In 43% van alle gezinnen werd er in de afgelopen twaalf maanden wel eens overgewerkt. Er bleek echter geen direct verband te bestaan met werkloosheid. Er waren niet significant meer gezinnen met werkloosheid die hadden overgewerkt. Binnen de groep van degenen die overwerkten bleek er echter wel een - zij het zwak - verband te bestaan tussen werkloosheid en de evolutie van dit overwerken. Degenen die, in vergelijking met de voorgaande jaren, 'vaker' overwerkten waren iets hoger in aantal bij de gezinnen met werkloosheid (51.8%) dan bij deze zonder werkloosheid (43.8%). Ook was bij de gezinnen met werkloosheid de groep die 'minder' had overgewerkt relatief kleiner dan bij de gezinnen zonder werkloosheid, namelijk 10.7% tegenover 13.4%. Het verband was evenwel vrij zwak, namelijk een Somer's  $d$  van  $-.08$ .

8.8% van alle jongeren antwoordden dat ofwel zijzelf ofwel de partner een tweede baan had. Free-lance arbeid komt slechts in 17 gezinnen (2.9%) voor. Er werd echter in geen van beide gevallen een verband met werkloosheid gevonden.

Naast het verwerven van inkomen door arbeid in de formele economie, kan inkomen ook worden verworven door zwartwerk in de zogenaamde informele economie. Deze actieve inkomensstrategie wordt behandeld in de nu volgende paragraaf.

#### 4.2. Zwart werk

Termen als zwart werk, informele arbeid, grijze arbeid, illegale arbeid enz. worden in de literatuur door elkaar gebruikt. Achter dergelijke begrippen schuilen omschrijvingen die elkaar slechts gedeeltelijk overlappen en die in veel gevallen slechts ten dele de werkelijkheid dekken (Lambooy en Remooy, 1985). Bij gebrek aan een uni-



forme interpretatie van het begrip zwart werk, is het belangrijk toe te lichten wat wij in onderhavig onderzoek bedoelen met zwart werk.

Zwart werk werd in onze survey omschreven als die activiteiten van de gezinsleden waarvoor een bepaalde vergoeding werd verkregen en die niet aan de belastingen werd aangegeven. Het is duidelijk dat we hiermee slechts één bepaald aspect van het zwarte geldcircuit belichten, met name de zwarte arbeid die wordt verricht door de gezinsleden van een specifieke jongerengroep. Het gaat hier met andere woorden om het zogenaamde "kleine zwart werk". Met deze omschrijving menen we het inkomen dat deze gezinnen putten uit deze activiteiten te kunnen meten. In onze survey werd zwart werken door de volgende vraag aan de orde gesteld: "hoe vaak heeft u of uw gezin al eens zwart gewerkt?"

In tabel 4 worden de resultaten gepresenteerd volgens gezinstype.

We waren ons echter terdege bewust van de mogelijke vertekeningen in de antwoorden op deze vragen. Meer in het bijzonder waren we beducht voor een tweetal vertekeningen. In de eerste plaats was er kans op een selectieve non-respons of met andere woorden op een hoger weigeringspercentage voor de zwartwerkers. In de tweede plaats waren we ook beducht voor een onjuiste respons of het bewust geven van onjuiste informatie door degenen die wel antwoorden. De zwartwerkers zouden bijvoorbeeld hun inkomsten uit deze arbeid kunnen minimaliseren. Daar we deze vertekeningen niet geheel onder controle kunnen houden, is toch wel enige voorzichtigheid geboden bij de interpretatie van de resultaten (9).

75.8% van alle jongeren beweerde dat er nooit iemand in het gezin had zwart gewerkt. Ongeveer één vierde deed dit wel (16.8% deed het 'soms' en 7.4% 'geregeld'). Er werd echter geen verband gevonden tussen werkloosheid en het al dan niet zwart werken. We zien zelfs dat 'werkloze gezinnen' iets meer 'nooit' antwoordden dan de 'werkende gezinnen' (80.6% tegenover 74.3%). De gezinnen met werkloosheid verdienden evenwel meer uit zwart werk dan

deze zonder werkloosheid. Voor de jongeren die zegden maandelijks een inkomen te verwerven uit zwart werk, was de gemiddelde maandelijkse opbrengst 5.978 fr. Voor de gezinnen met werkloosheid was dit evenwel 10.132 fr, tegenover 4.834 fr voor de gezinnen zonder werkloosheid.

Tabel 4: Zwart werken, naar werkloosheid (type gezin).

	Totale populatie	Gezin zonder werkloosheid	Minstens één werkloze
	%	%	%
nooit	75.8	74.3	80.6
soms	16.8	18.6	10.8
geregeld	7.4	7.1	8.6
(N)	(590)	(452)	(138)

De vaststelling dat in vergelijking met de gezinnen zonder werkloosheid, deze met werkloosheid NIET meer zwart werken, doch daaraan wel dubbel zoveel verdienen, wijst er op dat ze wellicht 'beter betaald' zwart werk uitkiezen, of dat - en dit is meer plausibel - ze meer tijd besteden aan het zwart werk dan de werkenden.

Belangrijker dan de vraag of er al dan niet wordt zwart gewerkt, zijn de achtergronden of achterliggende motieven van dat zwart werk. Deze kunnen van zeer uiteenlopende aard zijn. Er zal in de eerste plaats het economisch aspect meespelen van de te verwachten opbrengsten, maar eveneens meer sociaal-psychologische aspecten, zoals de (on)wil om risico's te lopen, de ontevredenheid met de belastingdruk enz. Wat ons hier vooral interesseert is de vraag of zwart werk voor de jongeren en hun gezin een (noodzakelijk) middel is om het gezinsbudget in evenwicht te houden. Is zwart werk met andere woorden een strategie om het inkomen aan te vullen, en op die

JONGEREN TUSSEN ZORGZAME SAMENLEVING EN VERZORGINGSSTAAT

manier een meer bestaanszeker gezinsinkomen te verwerven? We kunnen dit onderzoeken door het verband na te gaan tussen het al of niet zwart werken en de hoger gehanteerde variabelen 'subjectieve bestaanszekerheid' en 'objectieve bestaanszekerheid'. Noch voor de subjectieve, noch voor de objectieve bestaanszekerheid vonden we een statistisch significant verband met de variabele 'zwart werken'.

Om een werkelijkheidsgetrouw beeld van de situatie te verkrijgen, moeten we echter vertrekken van de gezinsbudgetsituatie voor het zwart werken, met andere woorden van het totale maandelijkse gezinsinkomen verminderd met de opbrengsten van het zwartwerk. Op basis van dit nieuwe maandelijkse gezinsinkomen konden we eveneens een nieuwe variabele 'objectieve bestaanszekerheid' berekenen. Met deze laatste variabele konden we dan andermaal het verband nagaan met het zwart werk. In tabel 5 worden de resultaten gepresenteerd.

Tabel 5: Zwart werk, naar objectieve bestaans(on)zekerheid

	objectief bestaansonzeker		objectief bestaanszeker	
	(N)	%	(N)	%
Zwart werk:				
nooit	55	62.5	393	78.1
soms	18	20.5 \	81	16.1 \
geregeld	15	17.0 /	29	5.8 /
		37.5%		21.9%

Indien we met de inkomens uit zwart werk rekening houden bij de berekening van de bestaanszekerheid, vinden we inderdaad een vrij sterk verband. De objectieve bestaansonzekerheid verhoogt met andere woorden de kans op het verrichten van zwartwerk in de betrokken gezinnen. Bovendien werd ook vastgesteld dat de objectief 'bestaanszekere' gezinnen maandelijks gemiddeld significant meer inkomen verwerven uit hun zwarte arbeid dan de objectief 'bestaanszekeren', namelijk 13.237 fr tegenover 3.979 fr. Hieruit mag worden afgeleid dat het beschikbare inkomen een bepalende rol speelt bij de keuze om al dan niet (meer) zwart te werken.

Dit blijkt trouwens ook uit de differentiële inkomenspositie van de jonge gezinnen die nooit, soms of geregeld zwart werken. De jongeren die zegden dat er nooit zwart werk werd gedaan, beschikten over een gemiddeld maandelijks gezinsinkomen van 52.310 fr; de jongeren die beeerden dat dit 'soms' gebeurde, beschikten over een gemiddeld maandelijks gezinsinkomen van 43.104 fr (exclusief het inkomen uit zwart werk); de gezinnen die 'geregeld' zwart werken beschikten over een inkomen van 36.550 fr (exclusief het inkomen uit zwart werk).

Eén en ander illustreert duidelijk dat zwart werk bij de gezinnen van deze laaggeschoolde jongeren een strategie is, gericht op het opkrikken van het gezinsinkomen en het verwerven van een grotere bestaanszekerheid. Dit bleek trouwens ook uit de redenen die door de jongeren werden opgegeven voor dit zwart werk. Een meerderheid der gezinnen, nl. 60.1%, stelden dat het zwart werk in de eerste plaats een zaak is van 'extra-inkomen'. 8.7% onder hen gaf zelfs expliciet 'geldgebrek' aan als belangrijkste motief voor het verrichten van zwart werk.

##### 5. Passieve inkomensbronnen

In vorige paragraaf werden de zgn. actieve inkomensbronnen onder de loep genomen, de inkomens die rechtstreeks of onrechtstreeks werden verworven uit arbeid. Hier willen we aandacht schenken aan de overige meer 'passieve' inkomensbronnen. Respectievelijk komen volgende aspecten

aan bod: de vervangingsinkomens en andere tegemoetkomingen, de financiële transferten van de sociale omgeving, en de inkomensverwerving via kapitaalverrichtingen, zoals sparen en lenen.

### **5.1. Vervangingsinkomens en sociale tegemoetkomingen**

In het gezinsbudget van de jongeren nemen, na de arbeidsinkomens, de vervangingsinkomens de tweede belangrijkste plaats in. In het survey-onderzoek werden de belangrijkste vervangingsinkomens geïventariseerd, namelijk werkloosheidsuitkering, sociale bijstand (OCMW-uitkering), kinderbijslag en RSZ-vergoedingen (inkomens uit de ziekte-, de invaliditeits- en de arbeidsongevallenverzekering) (10).

De jonge gezinnen geconfronteerd met werkloosheid ontvingen een gemiddelde maandelijkse werkloosheidsuitkering van 11.620,- fr.

In de jonge gezinnen waar enkel de vrouw werkloos is, bedroeg de werkloosheidsuitkering 20.9% van het gezinsbudget, hetgeen een extra-inkomen oplevert van gemiddeld 9.873 fr. Wanneer enkel de man werkloos is, bedraagt het aandeel 36.9% of een extra inkomen van 16.300 fr. De werkloosheidsuitkering van vrouwen neemt dus een kleiner deel van het gezinsbudget in, dan deze van de mannen. Deze vaststelling kan worden verklaard door het feit dat mannen op de arbeidsmarkt gemiddeld meer verdienen dan vrouwen, alsook door het feit dat mannen vaker als gezinshoofd worden beschouwd en daardoor ook een hogere werkloosheidsuitkering genieten.

In de gezinnen waar zowel de man als de vrouw werkloos zijn, stelden we een gemiddeld maandelijkse werkloosheidsvergoeding van 25.000 fr. vast. Het gezinsinkomen bestaat dan hoofdzakelijk (72.6%) uit deze werkloosheidsvergoeding. Enkel bij hen constateerden we ook een bijkomende tegemoetkoming van het O.C.M.W. van gemiddeld 2.500 fr per maand. Deze tegemoetkoming is voor deze gezinnen van groot belang: 11.1% van het gezinsbudget werd namelijk via deze weg verworven.

Kinderbijslag was voor de jonge gezinnen zonder werkloosheid de voornaamste bron van additioneel inkomen. Voor de gezinnen met werkloosheid was dat - na de werkloosheidsuitkering - de tweede belangrijkste additionele bron van inkomen. De R.S.Z.-uitkering blijkt slechts een marginale bijdrage te leveren tot het totale gezinsbudget. Gezien het onderzoek plaatsvond bij een vrij jonge populatie is dit uiteraard niet zo verwonderlijk.

## 5.2. Financiële transferten van de sociale omgeving

Financiële transferten worden niet enkel gerealiseerd via de overheid, maar kunnen eveneens op meer informele wijze plaatsgrijpen. In onze survey werd aan de jongeren gevraagd hoe vaak zij financiële steun krijgen van respectievelijk ouders, schoonouders, overige familie en vrienden.

Een grote meerderheid van de jongeren ontving NOOIT enige financiële steun van de directe sociale omgeving. 15.7% kreeg wel eens financiële hulp van de ouders, 14.9% van de schoonouders, 2.6% van de overige familie en 0.9% van vrienden. Als we de (schoon)ouders buiten beschouwing laten, blijken de jongeren dus nauwelijks een beroep te kunnen doen op financiële tussenkomsten van familie of vrienden.

Aan de hand van een synthese-variabele, die de scores voor de frekwentie van financiële steun vanwege ouders en schoonouders samenvoegde, konden we het verband tussen de frekwentie van de financiële hulp van de (schoon)ouders en de werkloosheid nagaan. Dit verband bleek weliswaar statistisch significant, doch relatief zwak (Somers'  $d = +.09$ ). Een duidelijk sterker verband werd daarentegen gevonden tussen de frekwentie van de financiële hulp van de ouders en de al dan niet aanwezigheid van een partner. Respondenten zonder partner kregen frequenter steun van de ouders dan jongeren met een partner (Somers'  $d = +.14$ ).

Het vrij zwakke verband tussen de frekwentie van de financiële steun van de (schoon)ouders en de werkloosheid,

verdwijnt helemaal als we het gemiddeld bedrag, dat maandelijks van de (schoon)ouders naar de jongeren werd getransfereerd, bekijken. De 76 jongeren (50 gezinnen zonder werkloze en 26 met minstens één werkloze) die zeiden maandelijks een bepaald bedrag van de (schoon)ouders te krijgen, ontvingen gemiddeld 2.530 fr. Met uitzondering van drie gezinnen, ging het steeds om bedragen van 5.000 fr. of minder. Voor de gezinnen met werkloosheid was dit echter minder (2.254 fr.). Werkloze gezinnen kunnen dus zeker niet rekenen op meer financiële steun van de ouders dan gezinnen zonder werkloosheid.

Aan de hand van een synthese-variabele kunnen we een globaler beeld schetsen van de mate waarin jongeren en hun gezin financiële steun ontvingen van hun sociale omgeving. De synthese-variabele wordt berekend via de optelsom van de transfertbedragen van de ouders, de schoonouders, de overige familie en de vrienden. Om de hogervermelde invloed van het alleen- of samenwonen te neutraliseren, betrokken we alleen de 'samenwonenden' (n = 567) in de berekeningen en lieten bijgevolg de alleenstaanden buiten beschouwing. We vonden tussen deze samengestelde financiële transfert en de werkloosheid geen verband. Berekend op basis van alle 'samenwonenden', vonden we bij de werkloze gezinnen een gemiddelde maandelijkse transfert van 563 fr., tegenover 579 fr. bij de gezinnen zonder werkloze. Dit verschil is evenwel niet statistisch significant. We kunnen dus stellen dat globaal genomen de gezinnen met werkloosheid ongeveer evenveel financiële steun van de sociale omgeving krijgen als de overige gezinnen.

Samengevat kunnen we stellen, dat de financiële hulp in het algemeen weinig frekwent voorkwam bij de onderzochte gezinnen. Tegen de verwachtingen in krijgen 'werkloze gezinnen' niet meer financiële steun van de sociale omgeving (ouders, schoonouders, familie en vrienden) dan 'werkende gezinnen'. Bovendien is het gemiddeld totaalbedrag van de financiële steun ongeveer gelijk voor de gezinnen met en zonder werkloze.

### 5.3. Kapitaalverrichtingen: ontsparen en lenen

Naast het beroep doen op financiële steun van de sociale omgeving of sociale transferten van de overheid, kan het inkomen van de jongeren eventueel ook worden aangevuld door kapitaalverrichtingen met 'onpersoonlijke' derden (spaarkas, bank, postorderbedrijf, enz.).

Een eerste bron van inkomen via kapitaalverrichtingen is het ontsparen. Dit is het aanspreken van gespaarde gelden om bepaalde huishoudelijke uitgaven te kunnen verrichten. Sparen kan op verschillende wijzen worden geïnterpreteerd: bijvoorbeeld niet-consumeren, geld overhouden, storten op een spaarrekening of ook het vormen van een eigen vermogen (van Raaij en van Wijk, 1984). In onderhavige analyse hebben we het enkel over de derde interpretatie, met name het op de één of andere manier uitbesteden van eigen kapitaal, met als doel dat kapitaal en de daarop verworven rente na een bepaalde periode terug te kunnen opnemen. Ontsparen veronderstelt evenwel dat men voorafgaandelijk reeds heeft gespaard en dat de betrokkene bijgevolg beschikt over een bepaald spaartegoed of kapitaal. Onze verwachting was dat laaggeschoolde jongeren weinig zouden sparen. Indien ze toch beschikten over spaargeld, dan zou het maandelijkse gespaarde kapitaal wellicht vrij beperkt zijn.

De resultaten van onze survey beantwoordden niet geheel aan deze verwachtingen. 69.7% van de jonge gezinnen bleek wel te sparen. Degenen die spaarden zetten bovendien maandelijks gemiddeld 8.246 fr. opzij. Opvallend was ook dat een ruime meerderheid van de spaarders in de eerste plaats gebruik maakte van het vertrouwde spaarboekje (68,9%) of de spaarrekening (12.5%). Vrij zeldzaam waren degenen die hun spaargelden niet toevertrouwen aan spaarinstellingen, maar ze gebruikten om (met meer risico's) te beleggen of te investeren. Het kiezen van de spaarvorm werd niet beïnvloed door de werkloosheid.

Het al dan niet kunnen sparen staat wel onder sterke invloed van de werkloosheid. Minder dan de helft (47,8%)



## JONGEREN TUSSEN ZORGZAME SAMENLEVING EN VERZORGINGSSTAAT

van de gezinnen met werkloosheid spaarde, tegenover 76.3% voor de overige gezinnen. Ook het gemiddelde spaarbedrag wordt sterk beïnvloed door de werkloosheid. Het gemiddelde spaarbedrag bij de werkende gezinnen is 8.680 fr., tegenover 5.948 fr. bij de werkloze gezinnen, wat een verschil van 31% uitmaakt.

In de survey werd ook gepeild naar de evolutie van het sparen. Daaruit bleek dat er over het algemeen minder werd gespaard dan het voorgaande jaar. Het verband tussen deze evolutie in het spaargedrag en de werkloosheid was statistisch significant en vrij sterk (Somer's  $d = +.13$ ). De meest extreme wijziging in het spaargedrag is het 'ontsparen'. Dit ontsparen werd op een specifieke wijze onderzocht. We waren met name vooral geïnteresseerd in ontsparen wanneer dit in functie stond van het maandelijks 'rondkomen'. Ontsparen werd in de survey aan de hand van volgende vraag gemeten: "stelt u de laatste maanden al eens vast, dat u uw spaargelden moet aanspreken, om voor uw gezin rond te kunnen komen?" De antwoorden op deze vraag worden gepresenteerd in tabel 6.

Tabel 6: Ontsparen ten behoeve van het kunnen rondkomen, naar werkloosheid (type gezin).

	Totale populatie %	Gezin zonder werkloosheid %	Minstens één werkloze %
nooit	53.8	56.7	43.9
soms	38.1	36.4	43.9
regelmatig	8.1	6.9	12.1
(N)	(580)	(448)	(132)

Meer dan de helft van de jongeren (53.8%) zei 'nooit' te hebben moeten ontsparen. 38.1% verklaarde dit soms wel te moeten doen, en 8.1% zelfs geregeld. Het vrij hoog

percentage dat nooit ontspaarde is deels te verklaren door de strikte koppeling aan "het maandelijks kunnen rondkomen", deels ook doordat de vraag werd gesteld aan gans de onderzoeksgroep, dus inclusief degenen zonder spaargeld. Deze laatsten konden wellicht ook niet ontsparen; zij zijn dan ook hoofdzakelijk terug te vinden bij de 'nooit-antwoorden'. Toch zijn de gezinnen die in de laatste maanden wel hebben moeten ontsparen om te kunnen rondkomen, vrij talrijk. Bij de gezinnen met werkloosheid zijn de ontspaarders zelfs in de meerderheid: 56% tegenover 43.3% bij de overige gezinnen. Dubbel zoveel 'werkloze gezinnen' als 'werkende gezinnen' moesten geregeld de spaargelden aanspreken om rond te kunnen komen (12.1% tegenover 6.9%). Het statistisch verband tussen het ontsparen en de werkloosheid was vrij sterk (Somer's  $d = +.14$ ).

Samenvattend kan worden gesteld dat de jonge gezinnen met werkloosheid minder spaarders in hun rangen telden en dat hun spaarbedragen ook duidelijk lager lagen dan bij de overige gezinnen. In vergelijking met de werkende gezinnen hebben zij gedurende het afgelopen jaar bovendien een grotere stap moeten terugzetten. Zij hebben tijdens de laatste maanden ook vaker hun spaargelden moeten aanspreken om het gezinsbudget in evenwicht te houden.

Lenen kan naast het (ont)sparen worden beschouwd als een tweede bron van inkomen door middel van kapitaalsverrichtingen. Lenen is trouwens in diverse opzichten vergelijkbaar met sparen. Zoals bij het sparen kan ook aan lenen diverse interpretaties worden gegeven: afsluiten van een consumptiekrediet (vergelijk niet-consumeren), in het rood gaan op de zichtrekening (vergelijk geld overhouden), een lening afsluiten bij een bank (vergelijk storten op een spaarrekening) en het lenen ten behoeve van een belastingvoordeel of het ontlopen van de inflatie (vergelijk vormen van een eigen vermogen) (van Raaij en van Wijk, 1984). Voor deze laatste interpretatie is het inkomensaspect vrij duidelijk. De overige vormen van lenen kunnen worden beschouwd als 'tijdelijke' inkomens, die volgens vaste afspraken zullen moeten

worden terugbetaald aan de ontlener. Lenen staat nog op een directer wijze in verband met sparen. Met name wanneer sparen niet voorafgaat aan het aankopen van een duurzaam consumptiegoed, maar wel na de aanschaf van het goed plaatsvindt. Een typisch voorbeeld is het verbruikskrediet of het aankopen van duurzame consumptiegoederen op afbetaling. Sparen wordt in die gevallen aan de gezinnen opgelegd om hun schuld binnen een bepaald opgelegd tijdsschema te kunnen afbetalen. Sparen is in die zin niet langer het privilege van de financieel sterkere gezinnen die een financiële buffer kunnen opbouwen, doch evenzeer een aangelegenheid van elk gezin dat een consumptiekrediet ondertekent.

Als we met deze visie op sparen rekening houden, moeten we de hoger gepresenteerde resultaten over het spaargedrag van de gezinnen enigszins relativiseren. De meest voorkomende lening bij de onderzochte gezinnen was de hypothecaire lening of het zogenaamde woonkrediet. 28.7% van de jonge gezinnen beschikte over een dergelijke lening. Het ging globaal om een gemiddelde schuldenlast per gezin van 645.850 fr. Wanneer we dit enkel berekenen voor de gezinnen met een woonkrediet, bedroeg de gemiddelde schuldenlast 2.345.177 fr.; 27.4% had (ook) een autokrediet te vereffenen. Globaal hadden de gezinnen gemiddeld 6.601 fr. per maand af te betalen voor alle kredieten samen (inclusief woonkrediet), voor de gezinnen met werkloosheid was dit 5.152 fr., of ongeveer 22% minder (11).

## 5. Samenvatting en discussie

In dit artikel werd, aan de hand van de resultaten van een survey-onderzoek, de financiële positie van laaggeschoolde jongeren en hun gezin exploratief geanalyseerd. Dit leverde een zeer genuanceerd beeld op van deze groep jongeren. De jongeren en hun gezin beschikten over een gemiddeld maandelijks inkomen van 52.408 fr. Dit bedrag moet voor de jonge gezinnen die met werkloosheid waren geconfronteerd, echter met 20% worden verminderd. Het gemiddelde inkomen per capita bedroeg 21.496 fr. per

maand; voor de gezinnen met werkloosheid was dit 16.707 fr. Bij de jonge 'werkloze gezinnen' was er meer bestaansonzekerheid dan bij de gezinnen zonder. Eén vijfde van de jongeren verklaarde met zijn inkomen (eerder) moeilijk te kunnen rondkomen. Bij de jonge gezinnen met werkloosheid was deze groep 'subjectief bestaansonzeker' ruim dubbel zo groot. Op basis van het werkelijk gezinsinkomen, het noodzakelijk geachte inkomen en de subjectieve bestaans(on)zekerheid, kon een sociaal levensminimum en een objectieve bestaanszekerheidsscore worden berekend. Volgens deze berekeningen was één derde van de jonge gezinnen met minstens één werkloze objectief bestaansonzeker, tegenover één tiende bij de overige gezinnen.

Op zoek naar de bronnen van het inkomen van deze jongeren, stelden we vast dat dit nog steeds in hoofdzaak via loonarbeid wordt verworven. Het inkomen uit loonarbeid vormde gemiddeld 95% van het totale gezinsbudget van de onderzochte jongeren, en 61.5% van het gezinsbudget van de jonge gezinnen met werkloosheid. Bovenop het loon verwierven de gezinnen een aantal extra-legale voordelen met een gemiddelde waarde van 49.532 fr. per jaar; voor de gezinnen met werkloosheid was dit 39.133 fr. Inkomen werd door een aantal gezinnen gedeeltelijk ook via zwart werk verworven. Ongeveer één vierde van de jongeren bevoordeelde zwart werk te hebben verricht. Er werd echter geen verband gevonden tussen werkloosheid en het al of niet zwart werken. Zwart werken bood de onderzochte gezinnen vooral een kans om hun bestaanszekerheid te vergroten.

Naast deze zogenaamde actieve inkomensbronnen, onderzochten we ook de passieve inkomensbronnen. De vervangingsinkomens, en meer bepaald de werkloosheidsuitkeringen, namen hier de belangrijkste plaats in. De werkloosheidsuitkering zorgde gemiddeld voor 28.4% van het gezinsinkomen van de jonge gezinnen die met werkloosheid werden geconfronteerd.

Andere inkomensbronnen waren maar zeer marginaal aanwezig. Financiële steun van de sociale omgeving kwam

slechts weinig voor. Tegen onze verwachtingen in kregen gezinnen met werkloosheid niet meer financiële steun van hun sociale omgeving (ouders, schoonouders, overige familie en vrienden) dan de jonge gezinnen zonder werkloosheid. Werkloosheid leidde wel tot minder financiële ruimte om te sparen. Gezinnen met werkloosheid die wel konden sparen, hadden bovendien vaker hun spaargelden moeten aanspreken om het gezinsbudget in evenwicht te houden.

De verzorgingsstaat garandeert de huidige jonge werklozen, in tegenstelling tot deze uit de jaren dertig, een vervangingsinkomen. Wie durft te beweren dat het inkomensverlies nu niet problematisch zou zijn voor de betrokkenen (de werkloze en zijn gezin), gaat voorbij aan de resultaten van dit onderzoek. Laaggeschoolde werkloze jongeren blijken een weinig benijdenswaardige inkomenspositie te hebben. Zij vallen door de mazen van de verzorgingsstaat, die pretendeert én werk én bestaanszekerheid te garanderen, en komen terecht in bestaansonzekerheid. Zij trachten deze bestaansonzekerheid - evenwel zonder veel succes - te omzeilen door hun inkomen aan te vullen door het gebruik van de ter beschikking staande technieken, zoals bijbaantjes, ontsparen of zwart werk. Op hulp van de directe sociale omgeving moeten ze evenwel nauwelijks rekenen.

Dit laatste doet veel vragen rijzen over de huidige tendens in het welzijnsbeleid om de crisis van de verzorgingsstaat af te schuiven op de verantwoordelijkheid van individuele burgers. Meer bepaald wordt mantelzorg en informele hulp vooruitgeschoven ter vervanging van de sociale overheidstransferten. Een dergelijk beleid gaat impliciet uit van de vooronderstelling dat jongeren en hun gezin, die ten gevolge van werkloosheid in financiële nood komen, kunnen terugvallen op hun directe sociale omgeving. Deze assumptie staat haaks op de bevindingen in onderhavig onderzoek. De positie van laaggeschoolde jongeren in onze samenleving maakt hen blijkbaar niet enkel kwetsbaar t.a.v. de verzorgingsstaat, maar evenzeer vallen zij door de mazen van de 'zorgzame samenleving'.

VOETNOTEN

- (1) We ontleenden de term "maatschappelijke kwetsbaarheid" aan de studies van Vettenburg, e.a. (1984). Maatschappelijke kwetsbaarheid duidt op een toestand van een bevolkingsgroep die kwetsbaar is ten aanzien van de maatschappelijke organisatie: "in haar confrontatie met de maatschappelijke instellingen riskeert deze bevolkingsgroep steeds meer vooral een aantal negatieve effecten te ondergaan. Het potentiële van de maatschappelijke kwetsbaarheid verwijst naar een structurele positie waarin de maatschappelijk kwetsbare-groep zich bevindt" (Vettenburg, e.a., 1984: 40-41).
- (2) Voor een uitvoerige verslaggeving van de onderzoeksmethodologie verwijzen we naar het onderzoeksrapport (Deliens, e.a., 1987).
- (3) Het effect van inkomensverlies op de bestedingen hebben we uitgewerkt in een ander artikel (zie Deliens, e.a., 1988).
- (4) Omdat de jongerengezinnen waar beide partners werkloos zijn, alsook de alleenstaande jongere werklozen in de onderzoekspopulatie weinig voor kwamen, hebben we binnen deze groep geen verdere differentiatie aangebracht.
- (5) In het survey-onderzoek werd getracht al deze inkomensvragen te beantwoorden door middel van het volgende schema, waarin de verschillende inkomensbronnen zo volledig mogelijk zijn geïnventariseerd.
  1. De actieve inkomensbronnen:
    - lonen uit reguliere arbeid;
    - premies uit reguliere arbeid;
    - presteren van overwerk;
    - extra werk;
    - zwart werk.
  2. De passieve inkomensbronnen:
    - vervangingsinkomens (werkloosheidsvergoeding, sociale bijstand, opzeggingsvergoeding, enz.);

- financiële tussenkomsten van de (schoon)ouders, overige familieleden en vrienden;
- kapitaalverrichtingen (leen- en spaargedrag);
- sociale tegemoetkomingen (kinderbijslag, verplaatsingsvergoeding, etc.).

Onder de actieve inkomensaanpassingen begrepen we dus al de tijdsintensieve activiteiten die zijn gericht op het verwerven van een bepaald extra inkomen. De passieve inkomensaanpassingen bevatten al de niet-tijdsintensieve activiteiten - zowel op formele als op informele basis - die zijn gericht op het verwerven van een bepaald extra inkomen.

(6) De eenmalige inkomens die niet op maandbasis worden verworven, zoals het vakantiegeld, de eindejaarspremie, de huisvestingspremie enz. werden in paragraaf 3 buiten beschouwing gelaten.

(7) We maakten hiervoor gebruik van de methode van het Centrum voor Sociaal Beleid (CSB) van de UFSIA in Antwerpen, onder leiding van Prof. H. Deleeck (zie o.m. Berghman, e.a., 1985).

De drie variabelen (noodzakelijk geacht inkomen - NGI, subjectieve bestaanszekerheid - SBZ en reële inkomen) werden als volgt aangewend voor de berekening van het sociaal levensminimum - SLM:

- enkel de respondenten die op de vraag naar de subjectieve bestaans(on)zekerheid antwoordden dat ze 'net', 'eerder moeilijk' of 'moeilijk' kunnen rondkomen, werden in de berekening opgenomen;

- per gezinstype werd voor de overblijvende respondenten het gemiddelde berekend van hun noodzakelijk geacht inkomen, of van hun feitelijk maandelijks inkomen. Het kleinste getal werd voor de berekening gebruikt.

(8) Ten behoeve van een 'minimalistische' berekening van deze BZ-scores maakten we GEEN gebruik van de door ons berekende relatief hoge sociale levensminima, doch wel van de lagere SLM's van het Centrum voor Sociaal Beleid. De berekeningen voor de objectieve bestaanszekerheid zullen op die manier resulteren in iets hogere scores, dan we zouden

hebben bekomen als we de door ons berekende SLM's hadden gebruikt.

- (9) In het survey-onderzoek werden een aantal technieken toegepast om toch een optimale betrouwbaarheid te verkrijgen. In de eerste plaats werden de betreffende vragen achteraan in de vragenlijst opgenomen, meteen na de overige inkomensvragen (gezinsinkomen, loonaspecten enz.), zodat de kans op bereidwilligheid "om ook dat nog" te vertellen groter werd. In de tweede plaats werden deze vragen gesteld meteen na een drietal vragen over 'misbruiken in de sociale zekerheid'; dit werd voorafgegaan door een suggestieve mededeling van de interviewer:
- "Er zijn in dit land mensen die vinden dat er nogal wat misbruik van de sociale zekerheid voorkomt, dat mensen een werkloosheidsuitkering krijgen, terwijl ze best zouden kunnen werken of werk zouden kunnen vinden. Anderen menen dat dit weinig voorkomt..."
- Hierdoor was reeds een maatschappelijk delicaat onderwerp aangesneden. In de derde plaats werd net voor de vragen over zwart werk een tussenzin ingelast, die eveneens een suggestieve functie had:
- "Het is algemeen gekend dat in België een groot deel van de mensen wel eens in het zwart werkt..."
- Voorts werden ook een aantal indirecte indicatoren van zwart werk ingelast, zoals het hebben gekregen van een aanbieding voor zwart werk, de kans om te worden betrapt door de overheid en de attitude van vrienden ten opzichte van zwart werk.
- (10) Naast deze inkomens, werden in onze survey ook nog andere tegemoetkomingen geïnventariseerd, namelijk de opzegvergoedingen, pensioenen van inwonende bejaarden en alimentatiegelden. De inkomens uit deze bronnen waren echter te verwaarlozen.
- (11) Voor een uitvoeriger analyse van de problematiek van leningen en schuldenlast bij deze jongeren verwijzen we naar het oorspronkelijk onderzoeksrapport, hoofdstukken 6 en 7 (DELIENS, e.a., 1987).



BIBLIOGRAFIE

- BERGHMAN, J., e.a. (1985), *Sociale indicatoren van de Vlaamse Gemeenschap*, C.B.G.S.-Monografie 1985/2, Brussel.
- DELEECK, H., e.a. (1980), *De sociale zekerheid tussen droom en daad. Theorie, onderzoek, beleid*, Van Loghum Slaterus, Antwerpen.
- DELIENS, L., BOSMAN, E., LOUCKX, F. (1987), *Crisisjongeren in Wonderland*, Een survey-onderzoek over de invloed van werkloosheid en sociale omgeving op het sociaal-economisch gedrag van crisisjongeren en hun gezin, Centrum voor Sociologie, Vrije Universiteit Brussel.
- DELIENS, L., BOSMAN, E., LOUCKX, F. (1988), *Crisisjongeren in Wonderland, Bevolking en Gezin*, 1, 35-52.
- DE WITTE, A., VAN WATERSCHOOT, W. (1984) Bezuinigingsgedrag van consumenten in crisistijd, *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 38, 5, 567-576.
- DILLMAN, D.A., e.a. (1983) Lifestyle and home energy conservation in the United States: the poor accept lifestyle cutbacks while the wealthy invest in conservation, *Journal of Economic Psychology*, 3, 299-315.
- LAMBOOY, J.G., RENOY, P.H. (1985) *Bouwstenen van de informele arbeidsmarkt: een inventarisatie*, O.S.A.-werkdokument nr. 12, E.G.I., Universiteit van Amsterdam.
- NIZET, J., e.a. (1986) *Vivre ... ou survivre*, Vie Ouvrière, Bruxelles.
- VAN ECK, R., KAZEMIER, B. (1985) Zwartwerkers en witte boorden, *Intermediair*, 21, 21, 33-39.
- VAN RAAIJ, W.F., EILANDER, G. (1983) Consumentenbezuinigings-tactieken, *Economisch Statistische Berichten*, 68, 3410, 544-547.

- VAN RAAIJ, W.F., VAN WIJCK, H. (1984) Spaar- en leen-  
drag, *Bank- en effectenbedrijf*, 33, 10, 280-285.
- VAN WEZEL, J.A.M. (1972) Sociale laag en beleving van  
werkloosheid, *Sociale Wetenschappen*, 15, 178-195.
- VETTENBURG, N., e.a. (1984) *Jeugdwerkloosheid, delin-  
quentie en maatschappelijke kwetsbaarheid*, Klu-  
wer/Gouda Quint BV, Antwerpen/Arnhem.